
MAKAI JÁNOS

KIJEV 1169. ÉVI TRAGÉDIÁJA AZ 1991 UTÁN MEGJELENT OROSZ NYELVŰ MUNKÁKBAN

1169 márciusában egy Andrej Bogoljubszkij vlagyimir-szuzdali fejedelem által szervezett koalíció elfoglalta Rusz régi központját, Kijevet. Ez lett a Kelet-európai-síkság 12. századi történetének egyik leghíresebb/leghírhedtebb eseménye, a történészeket azonban a következmények legalább annyira érdekelték, mint a város bevételét követő fosztogatásról és gyújtogatásról fennmaradt adatok. A régebbi orosz, a szovjet és a nyugati kutatók nézeteinek, értékeléseinek feldolgozására már korábban sor került.¹ Ez a tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogy a szovjet–orosz rendszerváltozás után az orosz nyelvű történeti, ill. tudományos ismeretterjesztő munkák szerzői hogyan reagáltak az 1169. év eseményeire.

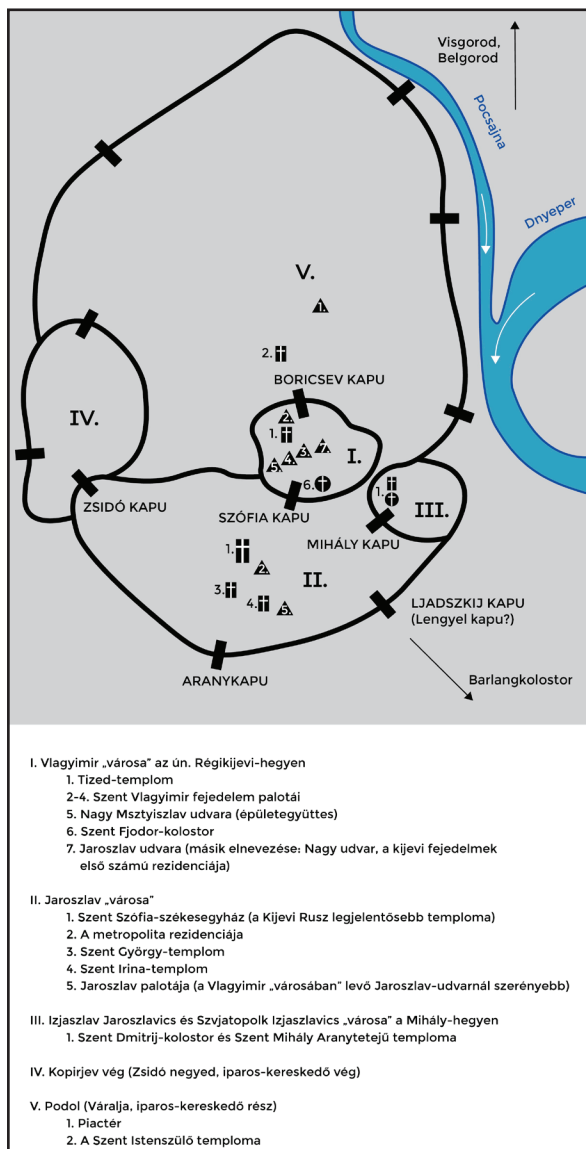
Az Ipatyij-évkönyv szerint Kijev bevétele a következő módon zajlott le: a szövetségesek csapatai Visgorodban egyesültek, majd Kijevhez vonultak. Msztyiszlav Izjaszlavics és a kijeviek keményen küzdöttek az ostromlókkal. Háromnapos harc után a támadók betörték a városba. Msztyiszlavnak sikerült kijutnia, és fivérével, Jaroszlavval a volhíniai Vlagyimirba visszavonulnia, azonban menekülés közben druzsinája egy része fogságba esett. A koalíció 1169. március 8-án (helyesebben: március 12-én – M. J.) vette be Kijevet. A győztesek kegyetlenül bántak a lakossággal: egyeseket megöltek, másokat elhurcoltak. A várost két napig rabolták, nem kímélték a kolostorokat és a templomokat, még a Szófia-székesegyházat és a Tized-templomot sem. A javakat eltulajdonították, a templomokból elvitték az ikonokat, könyveket, miseruhákat és a harangokat. A „pogányok” felgyújtották a Barlangkolostort is, de az végül megmenekült.²

A Lavrentyij-évkönyv híradása sokkal szűkszavúbb, viszont rávilágít arra, mennyire pánikszerűen menekült el Msztyiszlav Izjaszlavics: feleségét és fiát

1 *Makai János*: A Vlagyimir-Szuzdali Fejedelemség és Andrej Bogoljubszkij az orosz történetírásban. Világtörténet 3. (1988) 66–83. *Makai János*: Andrej Bogoljubszkij a szovjet korszak történetírásában. In: Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series. Tom. XXIII. Sectio Historiae. Szerk. Kaló Ferenc – Nagy József. Eger 1998. 169–186. *Makai János*: A 20. századi történetírás Kijev 1169. évi tragédiájáról. In: Tertium datur: Írások Krausz Tamás 70. születésnapjára. Szerk. Juhász József – Szvák Gyula. Bp. 2018. 381–391.

2 Polnoje szobranijje ruszskih letopiszzej (a továbbiakban: PSZRL). Tom (a továbbiakban: T.) II. Moszkva 1998. 544–545. (oszlop). A forrás szerint a város elfoglalása március 8-án, a böjt második hetének szerdáján történt. Nyikolaj Berezsokov, az orosz évkönyvek kiváló szakértője szerint 1169-ben a második böjti hét szerdája március 12-re esett: *Nyikolaj Georgijevics Berezsokov*: Hronologija ruszskovo letopiszanyija. Moszkva 1963. 181. Szergej Szolovjov úgy vélekedett, hogy a Barlangkolostort felgyújtó „pogányok” a kunok voltak: Szergej Mihajlovics Szolovjov: Isztorija Rosszii sz drevnyejsih vremjon. Knyiga. I, tom 2. Moszkva 1959. 517.

sem tudta magával vinni Volhíniába, ők fogságba estek.³ Az utóbbi adat megtalálható a Nyikon-évkönyvben is, amely azt állítja, hogy a támadók név szerint megjelölt bojárok segítségével foglalták el Kijevet, minthogy Pjotr Boriszlavics és társai a város gyenge pontjairól átcsoportosították a védőket, minek következtében az ostromlók könnyen betörhettek.⁴

1. kép. Kijev az 1169-es események idején. Mező Anikó rajza

3 PSZRL. T. I. Moszkva 1997. 354. (oszlop)

4 PSZRL. T. IX. Moszkva 2000. 237–238.

Kronológiai szempontból az első szerző, akinek koncepcióját érdemes ismertetni, Lev Gumiljov történész-etnológus-geográfus (a sor még folytatható) a 20. század második felében a Leningrádi Állami Egyetem tudományos főmunkatársa volt. Tevékenységének hatását egyebek mellett az mutatja, hogy Kazanyban szobrot emeltek a tiszteletére, Asztanában pedig róla neveztek el az Eurázsia Egyetemet. Egyik ismert kötetének (Rusztól Oroszország felé) első kiadása 1992-ben jelent meg, s ebben a szerző, a tudomány berkein belül vitatott eurázsiai eszmeiség képviselője, a terminológiai szempontból finoman fogazva is nehezen követhető passzionaritási elmélet (пассионарность) kidolgozója etnikai szempontok alapján vizsgálta az 1169-es év jelentőségét.

Gumiljov koncepciója az alábbiakban foglalható össze: Rusz államának szétesése az etnikai szisztéma felbomlását tükrözte; bár oroszok továbbra is éltek minden fejedelemségben, és mindannyian pravoszlávok maradtak, megszűnt közöttük az etnikai egység érzése. Az etnikai szimpátia érzése elvesztésének világos példája lett Bogoljubszkij lépése: 1169-ben Kijevet megszerezve Andrej háromnapos rablást engedélyezett harcosainak. Addig Ruszban az ilyen eljárás csak az idegen városokkal szemben volt elfogadott, az orosz városokra semmiféle belviszályban nem terjesztették ki. Andrej Bogoljubszkij parancsa azt mutatja, hogy számára és druzsinája számára Kijev 1169-ben ugyanolyan idegen volt, mint valamely német vagy lengyel erődítmény. Következésképpen a 12. század végén a régi Rusz az etnogenezis új szakaszába, az obskurációba lépett. Rusz passzionaritása állandóan csökkent, ezért a területek, tradíciók és magatartásformák különfélesége a centrifugális irányzatok győzelméhez vezetett. Rusz különálló fejedelemségekre és részfejedelemségekre szakadt, amelyeknek etnikai értelemben különböző etnoszok és szubetnoszok feleltek meg.⁵

Jurij Kozlov az 1990-es években tudományos ismeretterjesztő munkában mutatta be az óorosz–orosz fejedelmek és cárok tevékenységét, a sort az első keleti szláv dinasztia alapítójaként számontartott Rurikkal kezdve és a szentté avatott II. Miklóssal zárva. A szerző szerint az állam fővárosát négy-szer helyezték át (Kijevből Vlagyimirba, Vlagyimirből Moszkvába, Moszkvából Szentpétervárra, majd Szentpétervárról ismét Moszkvába), s ez a tény nemcsak

5 *Lev Nyikolajevics Gumiljov: Ot Ruszi k Rosszii. Moszkva 2002. 108.* (Első kiadás: 1992.) A ruszkij (русский) szó jelentése orosz, de a tárgyalt korszak vonatkozásában óoroszként értelmezhető, bár az utóbbira létezik külön kifejezés is (древнерусский). Azt, hogy Gumiljov és más szerzők koncepcióinak fordításában mégis az orosz szó szerepel, a szöveghűségekre való törekvés indokolja. A passzionaritás (passzionarnosztj) Lev Gumiljov etnogenezissel kapcsolatos elmélete, mely szerint a kulturális értékek, a politikai tevékenység stb. mellett az etnoszokat is a humán energia hozza létre. Az obskuráció (obszkuracija) eredetileg a szem szaruhártyájának elsötétülését jelölő orvosi kifejezés (obscuratio), amelyet Gumiljov kisajátított, és passzionaritási elméletében az egyik szakaszt jelölte vele; Gumiljov véleménye szerint a 12–14. századot, a keleti szláv szuperetnosz etnogenezisének obskurációs fázisát a regionális etnoszok és szubetnoszok egymással való marakodása jellemezte.

a politikai bizonytalanságot, hanem az egyeduralkodók személyes szeszélyeit is mutatja.⁶

Kozlov magyar nyelvre nehezen lefordítható soraiból az derül ki, hogy elítélte az 1169-ben történeteket: Kijev szörnyű tönkretétele (страшное разорение) után nem Andrej Jurjevics, ennek a rossz intézkedésnek az irányítója ült a város trónjára. Azzal kapcsolatban, hogy Andrej Vlagyimir trónját részesítette előnyben, a szerző Szolovjov álláspontjára helyezkedett, vagyis fordulópontról írt. Kijevről úgy vélekedett, hogy a legjobb város volt, hozzá kapcsolódott a nagyfejedelmek tevékenysége, a fejedelmi nemzetség egységének szimbóluma és az orosz egyház főpásztorának székhelye volt, s a 12. század 40-es éveit követően is Rusz fővárosa maradt.⁷ A szerző szerint bár Kijev 1169 után formálisan rangidős város volt, a szenior és leghatalmasabb fejedelem már nem ott élt, odaadta az utána következő fejedelemnek. Kijev így függésbe került Vlagyimirtól, és megteremtődtek Észak-Rusz Dél-Rusztól való elválasztásának feltételei.⁸

Ruszan Szkrinnyikov szentpétervári professzor az 1990-es években az óorosz–orosz történelem 17. századig terjedő folyamatának összefoglalására vállalkozott. 1997-ben kiadott kötetében bemutatta a Kijev kifosztásához vezető utat és magát a tragikus eseményt is, majd az alábbiakat állapította meg: Andrej szemében a „sztarejsinsztvo” (seniori pozíció) már nem kapcsolódott a kijevi trón birtoklásához. A vlagyimiri fejedelem megelégedett azzal, hogy Glebet tette meg kijevi fejedelemnek, majd a trónt a „sztarejsinsztvoját” elismerő szmolenszki Rosztyiszlavicsoknak adta. A Novgorod ellenőrzéséért folytatott, végeredményét tekintve sikeres küzdelem és a Kijev ismételt megszerzéséért indított, sikertelen 1173. évi hadjárat rövid ismertetése után Szkrinnyikov így értékelte Bogoljubszkij politikáját: Andrej megpróbálta megszilárdítani Rusz fölötti hatalmát nagyapja, Vlagyimir Monomah kijevi nagyfejedelem példáját követve, de ő nem rendelkezett Monomah eszközeivel, katonai tehetségével és tekintélyével. A növekvő széttagoaltság körülményei között a vlagyimiri fejedelem erőfeszítései kudarcra voltak ítélve. Bármilyen erősnek látszott, még kedvenc tanácsadóit sem tudta megvédeni. A metropolitai méltóságra pályázó Fedort Kijevbe rendelték, és kivégezték.⁹

Szintén 1997-ben jelent meg és szintén a Ruszan Szkrinnyikov által választott kronológiai határig tárgyalja az eseményeket és folyamatokat az Oroszország története a legrégebb időktől a XVII. század végéig című munka, amely egy teljes országtörténet első része. Ezt az első kötetet felsőoktatási jegyzetnek szánták, azonban – mivel a Kijevi Ruszt tárgyaló részt az Orosz Tudományos Akadémia

6 *Jurij Fjodorovics Kozlov: Ot knyazja Rjurika do imperatora Nyikolaja II. Szaranszk 1998. 485. (Az első kiadás 1992-ben jelent meg.) Nem teljesen egyértelmű, hogy a főváros Szentpétervárról Moszkvába való áthelyezése kapcsán Kozlov melyik egyeduralkodó személyes szeszélyére gondolt. Talán Lenin szeszélyére?*

7 Uo. 134.

8 Uo. 134–135.

9 *Ruszan Grigorjevics Szkrinnyikov: Isztorija Rosszjizskaja. IX–XVII vv. Moszkva 1997. 107–108.*

két levelező tagja, Anatolij Novoszelcev és Andrej Szaharov írta – tudományos szempontból is figyelmet érdemel. Az 1169-es helyzet bemutatása és értékelése Szaharov munkája. A szerző az előzményeket, az okot és az eseményeket az alábbi módon ismertette: a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség, amely Jurij Dolgorukij alatt megszerezte Perejaszlavlot, 1169-ben Kijevet északkeletről és délkeletről is fenyegette. Andrej Bogoljubszkij az 1160-as években bejelentette a szeniori pozícióra vonatkozó igényét, 1169-ben pedig szövetségeseivel együtt a városhoz vonult. Háromnapos ostrom után a Kijevet ostromló fejedelmek druzsinái betörték a városba. Története során először vették a várost „pajzsrá” (először került sor szabad rablásra – M. J.), és nem a külső ellenség, nem a besenyők, úzok vagy kunok, hanem maguk az oroszok. A győztesek néhány napig rabolták a várost, felgyújtották a templomokat, meggyilkolták a lakosokat, fogságba vitték őket, kirabolták a magánházakat és a kolostorokat.¹⁰

2. kép. A Kijevi Rusz a 12. század második felében. Mező Anikó rajza

10 Isztorija Rosszii sz drevnyejsih vremjon do konca XVII veka. Otv. red. Andrej Nyikolajevics Szaharov, Anatolij Petrovics Novoszelcev. In: Isztorija Rosszii sz drevnyejsih vremjon do konca XX veka. T. 1. Moskva 1997. 193.

Szaharov több bizonyítékot is említett arra vonatkozóan, hogy Andrej megvetette a korábbi fővárost, ill. a Délt (Rusz déli részét, elsősorban a Kijevi Fejedelemséget – M. J.): a fejedelem ostrommal vette be Kijevet, megengedte a kifosztását és nem tartotta meg magának, hanem egyik másodrangú rokonának adta, ő maga pedig visszatért a Kljazma menti Vlagyimirba.¹¹ A szerző úgy vélekedett, hogy Kijev a tragikus események után is megőrizte korábbi ragyogását: a vihar elvonult, és a város a kegyetlen pusztítás ellenére továbbra is egy nagy fejedelemség fővárosának lüktető életét élte. Gyönyörű paloták és templomok maradtak fenn, és a kolostorokba zarándokok érkeztek az egész Ruszból. Miután felperzselték, Kijev újjáépült, és az ideérkezőket lenyűgözte szépségével. Itt írták az oroszországi évkönyvet, s végül éppen itt készült az Igor-ének.¹²

Szaharov ismertetéséhez két megjegyzés kívánkozik. Egyrészt a szerző Andrej Bogoljubszkij szerepével kapcsolatban elég félreérthetően nyilatkozott. Egyes kifejezések (Kijevhez vonult, bevette Kijevet, nem tartotta meg magának a várost, visszatért Vlagyimirba) azt sugallják, hogy az északkeleti fejedelem maga is délre vonult, holott az akadémia levelező tagja biztosan tudta, hogy Andrej fejedelem személyesen nem vett részt az 1169-es hadjáratban. Másrészt a Kijev 1169 utáni helyzetét bemutató értékelés a szovjet történetírás egyik vezető képviselője, Borisz Ribakov akadémikus hatását tükrözi.¹³

Nyikolaj (Mikola) Kotljár, az Ukrán Tudományos Akadémia levelező tagja az 1990-es évek végén az orosz szeniorátusról Lev Cserepnynre hivatkozva azt írta, hogy a Kijevvel és a neki alávetett területtel történő rendelkezés joga az orosz földön a „sztarejsinsztvóhoz” kapcsolódott, majd így folytatta: a széttagoltság hevében (viszonyai között – M. J.) a rangidős nem kötelezően a kijevi nagyfejedelem volt. Őt feltétel nélkül csak az állam részfejedelemségekre való osztásának kezdeti szakaszában ismerték el szeniornak. A Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség felemelkedésével, Andrej Bogoljubszkij kormányzásának éveiben (1157–1174) az elsőség az utóbbi fejedelemé lett. Kijev 1169. évi bevételét Kotljár szomorúan híresnek (печально известное) nevezte, s úgy vélte, azt Bogoljubszkij támogatásával az Olgoviccsok hajtották végre. Szerinte a város elfoglalása után Rusz politikai jelentősége és gazdasági potenciálja egy kissé hanyatlott, nagyfejedelmeinek tekintélye és katonai ereje pedig csökkent. Továbbá megjegyezte, hogy az 1160-as évek végén, az 1170-es évek elején a vlagyimir-szuzdali uralkodó (государь) még fejedelmeket is ültetett a kijevi trónra, bár általában hangsúlyozta hasonló döntéseinek törvényességét.¹⁴

11 Uo. 211–212.

12 Uo. 193.

13 Vö. *Borisz Alekszandrovics Ribakov*: Kijevszkaja Rusz i ruszkije knyazsesztva XII–XIII vv. Moszkva 1982. 493.

14 *Nyikolaj Fjodorovics Kotljár*: Drevnyerusszkaja goszudarsztvennoszty. Szankt-Petyerburg 1998. 360–361. Cserepnyn Kotljár által hivatkozott megállapítása: *Lev Vlagyimirovics Cserepnyn*: Putyi i formi polityicseszko vo razvityija ruszskih zemel XII–nacsala XIII v. In: *Polsa i Rusz. Cserti obszcsnosztyi i szvojeobrazija v isztoricseszkom*

Vlagyimir Petruhin moszkvai kutató és egyetemi oktató részletesen foglalkozott a tárgyalt kérdéssel. A Szentírással kapcsolatos megállapítása egy kissé erőszakoltnak tűnik, az órosz történelem egyik alapvető forrásáról szóló feltételezése kevésbé: 1169-ben, amikor a kijevi trónt Msztyiszlav foglalta el, Andrej saját fia vezetésével a város ellen 11 orosz fejedelem (a 12-es szám a Bibliával kapcsolható össze) csapatait küldte, amelyek bevették azt, és nagy pusztítást okoztak. Valószínűleg akkor került Kijevből Vlagyimirba a Régmúlt idők elbeszélése, a vlagyimiri évkönyvírás alapja.¹⁵

Petruhin Ilarion metropolita Elmélkedés a törvényről és a kegyelemről című művének felhasználásával különös eszmefuttatásba kezdett. Eszerint a kegyelem, amelyről Ilarion elmélkedett, 1169-ben a kijeviek bűnei, köztük a „metropolita igazságtalansága” miatt (a vlagyimiri Lavrentyij-évkönyv ezzel magyarázza a kijevi pusztítást) hagyta el a várost. A kegyelem Kijevből való távozását demonstrálva a fejedelem nem maradt ott, hanem fivérét, Glebet ültette a trónra. Az évkönyvíró a Glebhez érkezett kun követek szájába ezeket a szavakat adta: „Téged Isten és Andrej fejedelem ültetett atyád és nagyatyád földjén, Kijevben” a trónra. Így a krónikás Andrej tetteit isteni büntetésként tüntette fel.¹⁶ Ezután az ún. modern normannisták közé tartozó szerző példákat sorolt fel a főváros átvitelével kapcsolatban, és Bogoljubszkijt is beillesztette a sorba: Rurik elhagyta Ladogát Novgorodért, Oleg pedig Novgorodot Kijevért. Szvjatoszlav arról álmodott, hogy területeinek központja a Duna menti Perejaszlavecben lesz. Andrej a nagyapja, Vlagyimir Monomah által alapított Vlagyimir városát választotta székhelyéül, mivel teljesen magáévá tette azt az elképzelést, hogy szeniorként Rusz fölött ne Kijevből, hanem Vlagyimirból gyakorolja a hatalmat.¹⁷

Petruhin úgy vélekedett, hogy Andrej Bogoljubszkij a Kijevről való lemondással mindazonáltal ősei politikájának és ideológiájának folytonosságát demonstrálta, és következtetését számos példával támasztotta alá: Andrej megnövelte Vlagyimir területét és saját Aranykaput építtetett, amint az Kijevben (és Konstantinápolyban is) történt. A Tized-templom és a Szófia-székesegyház helyett (a kijevi Barlangkolostor Uszpenszkij-székesegyházának mintájára) Uszpenszkij-székesegyházat emeltetett az Istenanya tiszteletére, és ennek tizedet adott, mint korábban Szent Vlagyimir a Tized-templomnak. A fejedelem cselekedeteit és halálát ismertető Ipatyij-évkönyvben Vlagyimir városának viszonyulása Kijevhez olyan, mint Bogoljubovónak Visgorodhoz, ahol nem akart maradni a fejedelem, a bogoljubovói Istenszülő születése-templom építtetője,

razvityii Ruszi i Polsi XII–XIV vv. Moszkva 1974. 29. A „sztarejsinsztvo” kifejezés itt a szeniori pozíciót jelöli.

15 *Vlagyimir Jakovlevics Petruhin*: Drevnyaja Rusz. Narod. Knyazja. Religija. In: Iz isztorii russzkoj kulturi. T. 1. Moszkva 2000. 214. (A Régmúlt idők elbeszéléssel kapcsolatos megállapítást Petruhin az évkönyvírás szakértőjére, Priszjolkovra hivatkozva tette: *Mihail Dmitrijevics Priszjolkov*: Isztorija russzkoivo letopiszanyija XI–XV vv. Szankt-Petyerburg 1996. 115. Első megjelenés: 1940.)

16 Uo. 214–215.

17 Uo. 215–216.

aki Salamon királyhoz hasonlított, ahogyan őse, Vlagyimir Szvjatoszlavics, az Istenszülő Tized-templomának építtetője is. Az orosz építészet kutatói felhívták a figyelmet arra, hogy még a székesegyházak hegyen (magaslaton – M. J.) való elhelyezése is a kijevi templomokét ismételte meg. A szerző szerint az Andrej által elkezdett építési program arra volt hivatott, hogy az „Új Jeruzsálem” státuszát biztosítsa az új fővárosnak és az új Szentföldnek, a szuzdali földnek, s ezt egy értelmezéssel is igyekezett alátámasztani: a trónon ülő, zsoltárt éneklő Dávid király központi alakja a Nerl melletti Pokrov (Mária oltalma)-templomon az égi Jeruzsálemet szimbolizálta.¹⁸

A mozgalmas életpályával rendelkező Igor Danyilevszkij az ezredforduló idején a moszkvai Orosz Állami Bölcsész Egyetem docenseként állította össze Az orosz földek a kortársak és az utódok szemében (XII–XIV. sz.) címmel megjelent könyvét, pontosabban egyetemi jegyzetét. Elképzelhető, hogy az alcímben szereplő kursz szóval és az előadások írásos formában való közzétételével a nagy elődre, Kljucsevszkijre kívánt emlékeztetni. A szerző néhány sorából az derül ki, hogy elítélte az 1169-ben Kijevben történt erőszakos eseményeket: bár akkoriban a humanizmus nem volt divatban, Andrej fejedelem sok cselekedete erős hatást gyakorolt a szelídséghez nem szokott kortársakra is. Példaként említette Kijev háromnapos pogromját, amelyről úgy vélekedett, hogy azt talán csak a mongol invázió szörnyűségeihez lehet hasonlítani, hiszen Andrej csapatai nem kíméltek senkit és semmit: sem a nőket, sem az öregeket, sem a gyermekeket, sem a templomokat.¹⁹

Anton Gorszkijnak, a moszkvai Lomonoszov Egyetem oktatójának, a Régi Rusz című folyóirat felelős szerkesztőjének a szlávok széttelepülésétől a „moszkvai cárság” létrejöttéig tartó időszakot bemutató kötete 2004-ben látott napvilágot. Erről a munkáról érdemes tudni, hogy egyrészt a szerzője megkapta érte az Orosz Tudományos Akadémia Kljucsevszkij-díját, másrészt a borítóján az Andrej Bogoljubszkij által építtetett Nerl menti Pokrov-templom látható.

Fenti könyvében Gorszkij azt írta, hogy Gleb trónra ültetése valóban olyan helyzetet teremtett, amelyben hosszabb távon az oroszországi főváros státusza Kijevtől Vlagyimirhoz kerülhetett volna át, mivel az utóbbit a Ruszban a legerősebbnek elismert fejedelem választotta rezidenciájául. Azonban a szerző fontosnak tartotta megjegyezni, hogy ez a helyzet igen rövid ideig tartott, és Gleb Jurjevics halála (1171) után a Rosztyiszlavicsok megtagadták az engedelmességet Andrejnek.²⁰ A moszkvai történész az orosz központ északkeletre történt áthelyezéséről szóló tézist egy 16. századi forrásra, a Sztjepennaja knyigara vezette vissza. Gorszkij úgy fogalmazott, hogy a forrás nyíltan azt

18 Uo. 217–218.

19 *Igor Nyikolajevics Danyilevszkij*: Russzkije zemli glazami szovremennyikov i potomkov (XII–XIV vv.). Kursz lekcij. Moszkva 2001. 91. A szövegben az olvasható, hogy Kijev háromnapos pogromja 1164-ben zajlott, de ez a téves évszám nyilván sajtóhiba.

20 *Anton Anatoljevics Gorszkij*: Rusz. Ot szlavjanszkovo Rasszelenyija do Moszkovszkovo carsztva. Moszkva 2004. 149.

állítja, hogy miután a kijevi fejedelmek a vlagyimiriak podrucsnyikjai lettek, az egyeduralom Bogoljubszkij alatt Kijevből Vlagyimirba került át, s a történetudományban éppen ezt a 16. század közepén létrejött koncepciót fogadták el kritika nélkül.²¹

3. kép. A győztesek foglyokat ejtenek Kijevben 1169-ben. Molnár Roland rajza a Radziwill-évkönyv miniatúrája alapján

Hat évvel később Anton Gorszkij újabb kötettel jelentkezett. Ebből az alábbi gondolatokat érdemes kiemelni. A szerző szerint Andrej Bogoljubszkij vlagyimiri uralmának első tíz évében nem vett részt aktívan a délorosz ügyekben. Az óorosz fejedelmek közötti vezető szerepre csak az 1160-as évek végén kezdett pályázni. Miért nem korábban? Nem azért, mert a földje (fejedelemsége – M. J.) először gyenge volt, azután pedig megerősödött. Az ok teljesen más, dinasztikus volt. Andrej csak Rosztjiszlav Msztjiszlavics kijevi fejedelem 1167-ben bekövetkezett halála után maradt a legidősebb Monomah unokáinak nemzedékében, és ez adott alapot számára, hogy a Ruszban való szeniori pozícióra

21 Uo. 153. A podrucsnyik függő helyzetű, alárendelt személyt jelent.

igényt tartson.²² Ez az elképzelés nem számít eredetinek, példának okáért ennek a tanulmánynak a szerzője már húsz évvel ezelőtt megfogalmazta.²³

Kijev státuszával kapcsolatban Gorszkij úgy fogalmazott, hogy minden alapot nélkülöz az az elterjedt nézet, miszerint azt követően, hogy 1169-ben az Andrej Bogoljubszkij által küldött csapatok megszerezték, Kijev elvesztette korábbi szerepét.²⁴ A szerző szerint egészen a Batu által vezetett invázióig a város az egész Rusz névleges fővárosa maradt, s éppen a kijevi fejedelmeknek volt joga ahhoz, hogy „az egész Rusz fejedelmeinek” nevezzék magukat. Ez a helyzet csak a mongol invázió után változott meg, és akkor sem azonnal. Anton Gorszkij részletesebben is kifejtette álláspontját: a hódítók először Kijevet tartották az egész Rusz fővárosának. 1243-ban Batu Jaroszlav Vszevologyics vlagyimiri fejedelmet (Andrej Bogoljubszkij unokaöccsét – M. J.) ismerte el szeniornak, és ez azt jelentette, hogy Kijevet átadta neki. Azonban nem maga Jaroszlav lett a mongolok által 1240-ben tönkretett Kijev fejedelme, hanem helytartót küldött oda. Jaroszlav halála (1246) után arról, hogy ki legyen az első számú az óoroszlav fejedelmek között, Karakorumban, a Mongol Birodalom fővárosában döntöttek. Itt 1249-ben Jaroszlav fia, Alekszandr („Nyevszkij”) kapta meg „Kijevet és az egész orosz földet”, vagyis a Kijev feletti uralmat továbbra is az egész Rusz feletti névleges hatalommal kapcsolták össze. De személyesen Alekszandr sem irányította Kijevet. 1252-ben megszerezte a vlagyimiri trónt, és haláláig (1263) ott volt fejedelelem. Akkor realizálódott az a lehetőség, amely Andrej Bogoljubszkij alatt két évre (1169–1171) felcsillant: Ruszban az első számnak elismert fejedelelem nem Kijevet, hanem Vlagyimirt választotta rezidenciájának. Nem Andrej Bogoljubszkij, amint azt Rettegett Iván korának moszkvai krónikásai állították, hanem Alekszandr Nyevszkij tette meg a döntő lépést az oroszországi főváros délről északkeletre való átvitelében.²⁵

Alekszej Karpov, a Molodaja gvargyija nevet viselő kiadó munkatársa nemcsak íróként, hanem történészként is jól ismert Oroszországban. A Híres emberek élete című sorozatban több kötetet publikált a kijevi időszak kiemelkedő személyiségeiről, például Szent Vlagyimirról, Bölcs Jaroszlavról és Vlagyimir Monomahról. Ugyanebben a sorozatban jelent meg 2014-ben az Andrej Bogoljubszkij bemutató, a források és a szakirodalom alapos ismeretére támaszkodó, sokoldalú megközelítést tartalmazó könyve. A borítóján szereplő három illusztráció közül az egyik szintén a Nerl melletti Pokrov (Mária oltalma)-templom fényképe.

22 A. A. Gorszkij: Russzkoje Szrednyevokovje. Moszkva 2010. 93. Vlagyimir Monomah, akinek Andrej Bogoljubszkij az unokája volt, Rusz egyik legjelentősebb fejedelmének számít. A kijevi trónon 1113 és 1125 között ült.

23 Vö. Makai János: 1169 mint az óoroszlav történelem fordulatainak éve. In: Történelmi sorsfordulók. Szerk. Kaló Ferenc. Eger 1999. 8.

24 Gorszkij, A. A.: Russzkoje Szrednyevokovje i. m. 97.

25 Uo. 97–98.

A Kijev elleni hadjárat előkészületeiről és időzítéséről Karpov az alábbiakat írta: az 1168-as év nagyobb részét a fejedelmek közti üzenetváltások töltötték ki. A hadi események a tél végén és a következő, 1169. év tavaszának legelején zajlottak. A tél lehetővé tette, hogy egyenes úton vonuljanak Kijevhez, nem vesztegetve az időt a sok folyón és patakon való átkelésre. Véleménye szerint a hadjárat résztvevőit egyáltalán nem zavarta az a körülmény, hogy a hadi cselekmények a nagybőjt kezdetére estek, arra az időszakra, amikor korábban az orosz fejedelmek féltek a vérontástól, és akkor is igyekeztek egymással békét kötni, ha az számukra nyilvánvalóan kedvezőtlen volt.²⁶

A szerző részletesen foglalkozott azzal a ténnyel, miszerint nem maga a vlagyimir-szuzdali fejedelem, hanem a fia volt a Kijev ellen vonuló koalíciós sereg főparancsnoka. Az ezzel kapcsolatos nézetei így foglalhatók össze: a bolgárok elleni 1164-es hadjárat után Andrej többé egyetlen alkalommal sem vett részt harci cselekményekben, személyesen egyetlen hadjáratot sem vezetett, sőt egyetlen alkalommal sem lépte át fejedelemsége határait. Lehet, hogy személyesen nem akart idegen vért ontani? Vagy ezt már rangon alulinak tartotta? Az utóbbi tűnik valószínűbbnek. Egyébiránt ugyanez jellemezte fiatalabb kortársát, a nagyhatalmú halicsi fejedelmet, Jaroszlav Oszmomiszlt, aki ritkán vezetett csapatokat harcba, inkább hadvezéreire bízta azt. Így tettek a moszkvai egyeduralkodók is az orosz történelem egy másik korszakában. Msztyiszlav Andrejevics kijelölése nyílt kihívásként értékelhető a szokásokkal szemben: az első számú fejedelem egyáltalán nem a legidősebb, hanem a legfiatalabb volt. Ez Msztyiszlav Izjaszlavics kijevi fejedelem megsértésének tünt, és arról a megvetésről tanúskodott, amellyel Andrej viszonyult hozzá és Rusz fővárosához. De tapasztalat nélkül a fiatal Msztyiszlav aligha tudta volna irányítani az apja által összegyűjtött összes katonai egységet. Ezt a szerepet Andrej Borisz Zsigyiszlavics nevű hadvezérére bízta.²⁷

Karpov közvetlenül nem, közvetve azonban Bogoljubszkijt tette felelőssé a kijevi szörnyűségekért. Álláspontja így összegezhető: aligha lehet azt gondolni, hogy Andrej arra utasította a fiát, hogy mindenképpen rombolja le és rabolja ki a várost, gyűjtsa fel a templomokat és kolostorokat; hogy mindazokat a szörnyűségeket, amelyeket a források ismertetnek, a szuzdali fejedelem jóváhagyta és szentesítette. Inkább kíméletlenségről van szó, amely az akkori orosz fejedelmek többségét hatalmába kerítette, és amely a véres belviszályok évtizedeinek következménye volt. A szuzdaliak nem követtek el több gáztettet Kijevben, mint a szmolenszki vagy csernyigovi harcosok, vagy a Dorogobuzsból, ill. Vrucsijból való katonák. De Andrej szervezte meg ezt a hadjáratot, és ő bízta meg irányításával a saját fiát. Ezért minden, ami akkor Kijevben történt, az ő nevéhez kapcsolódott. És ez a szörnyű esemény, amely a krónikás ismertetése alapján Kijev és más orosz városok későbbi, Batu által irányított pogromjára emlékez-

26 *Alekszej Jurjevics Karpov: Andrej Bogoljubszkij. Zsizny zamecsatelnih ljugyej. Szerija biografij, vip. 1453. Moszkva 2014. 233., 238.*

27 Uo. 233–234.

tetett, örökre fekete foltot ejtett a szuzdali fejedelem hírnevén. Ő – a templom- és kolostoralapító, az adományozó és a szegények pártfogója – itt olyan emberként jelent meg, akinek az akaratából szörnyű gonosztetteket követtek el, templomokat gyaláztak meg és ereklyéket pusztítottak el, bár nem szuzdaliakat és vlagyimiriakat, hanem kijevieket, de mégis orosz, pravoszláv szentélyeket, ugyanazokat, amelyeket Andrej Jurjevics tisztelt, amikor a korábbi években Kijevben tartózkodott.²⁸

A Kijevi Évkönyv híradása szerint 1169 márciusában Msztyiszlav Andrejevics „nagy tisztességgel és dicsőséggel” tért vissza apjához.²⁹ Karpov azonban arra hívta fel a figyelmet, hogy ennek a forrásnak az egyik másolatában, az ún. Jermolajev-másolatban más szavakkal helyettesítették őket: Msztyiszlav Andrejevics fejedelem „átokkal (megátkozva – M. J.) ment Szuzdalba apjához”.³⁰ Ezután a szerző magyarázatot adott az eltérésre, ill. állást foglalt azzal kapcsolatban: több mint valószínű, hogy a 17. századi másoló javításával van dolgunk, ez az ő reakciója arra, amit olvasott és átmásolt a korábbi évkönyvi szövegből. Szavai hűen tükrözik azt a hangulatot, amely a tönkretett és meggyalázott városban uralkodott. A kijeviek csak átokkal tudták búcsúztatni a szuzdali és más csapatokat. Véleményét Karpov azzal is alátámasztotta, hogy nem sokkal később a pusztításban részt vett dorogobuzsi katonák megtagadták, hogy Kijevbe menjenek, mivel az ottani lakosság bosszújától tartottak.³¹

Karpov úgy látta, hogy fordulat történt a mongol hódítás előtti Rusz történetében, mivel korábban Kijev az orosz föld fővárosa, rangidős (sztarsij – szó szerint legidősebb) városa volt, és a kijevi nagyfejedelmet szeniornak (sztarejsij), az orosz fejedelmek között az elsőnek tartották, de innentől ennek vége szakadt. A szerző Kljucsevszkijre mint tekintélyre hivatkozva ezt azzal egészítette ki, hogy Andrej először választotta el a szeniori pozíciót a helytől, s miután másokat arra kényszerített, hogy ismerjék el az egész orosz föld nagyfejedelmének, ő maga nem hagyta el saját szuzdali volosztját, s nem ment Kijevbe, hogy apja és nagyapja trónjára üljön.³² Mivel Karpov a kiváló orosz polgári történétíróra hivatkozott, annyi megjegyzést feltétlenül tenni kell, hogy Bogoljubszkij tevékenységét (beleértve Kijevvel kapcsolatos politikáját is) Kljucsevszkij nem tartotta fordulópontnak, csak a politikai fordulat kísérletének.³³

28 Uo. 241.

29 PSZRL. T. II. 545–546. (oszlop)

30 PSZRL. T. II. Prilozsenyije. 43.

31 *Karpov, A. Ju.*: Andrej Bogoljubszkij i. m. 242–243.

32 Uo. 243.

33 *Vaszilij Oszipovics Kljucsevszkij*: Kursz russzkój isztorii. Csaszty 1. In: Szocsinyenyija. T. 1. Moszkva 1956. 321.

4. kép. Andrej Bogoljubszkij egyik lehetséges portréja. Molnár Roland rajza Mihail Geraszimov antropológus mellszobrának felhasználásával

Végül a szerző az évkönyvek másolóinak, ill. összeállítóinak szemléletével kapcsolatban még két figyelemre méltó megállapítást tett: Andrej Jurjevicsnek a hagyományokkal való határozott szakítását a 15–16. században a könyvekkel foglalkozó emberek (knyizsnyiki) is észrevették. A fejedelem tetteiben ők az orosz történelem új szakaszának kezdetét látták, annak a szakasznak a nyitányát, amelyhez saját időszakukat is sorolták. Igaz, közvetlen mérföldkönek, amelytől az orosz történelem új szakasza kezdődött, különféle eseményeket jelöltek meg, és nem feltétlenül Kijev tönkretételét. A 12. század krónikása, a kijevi pusztítás kortársa azonban csak a megszokott fejedelemváltást konstata: „Gleb fejedelemségének kezdete Kijevben”.³⁴

A szovjet–orosz rendszerváltozás utáni nézetek áttekintése 2014-ig bezárólag sem tekinthető teljesnek, de annyi feltétlenül megállapítható, hogy az orosz történészeket a 19. század végén és a 20. század elején is foglalkoztatta mindaz, ami Kijev elfoglalásakor, ill. utána történt. Azt, hogy Andrej fejedelem

34 Karpov, A. Ju.: Andrej Bogoljubszkij i. m. 244–245. A Gleb fejedelemségét konstatáló feljegyzés: PSZRL. T. II. 545. (oszlop)

1169 után is Vlagyimir trónját részesítette előnyben, Kozlov fordulópontnak tartotta, vagyis Szolovjov értékeléséhez csatlakozott. Kijev és a szeniori pozíció szétválasztása kapcsán Szkrinnyikov és Karpov koncepciója Kljucsevszkij álláspontjával rokonítható, azzal a különbséggel, hogy Szkrinnyikov nem írt fordulópontról, Karpov viszont igen. Gorszkij először óvatosan fogalmazott: az óoroszfőváros státusza Vlagyimir városáé lehetett volna, majd határozottabban: Kijev egészen a Batu által vezetett invázióig az egész Rusz névleges fővárosa maradt, s nem Andrej Bogoljubszkij, hanem Alekszandr Nyevszkij tette meg a döntő lépést az oroszországi főváros délről északkeletre való átvitelében.

Azt a tézist, miszerint Bogoljubszkij tevékenysége új szakasz kezdetét jelentette, Karpov és Gorszkij is a századokkal 1169 után keletkezett forrásokra vezette vissza. Petruhin az előbbi szerzőkhöz képest teljesen új megközelítést alkalmazott, amikor azt írta, hogy a főváros áthelyezése Ruszban korábban többször megtörtént, és a Kijevről való lemondással Andrej ősei politikájának folytonosságát demonstrálta. Kotljar érdekes módon azt a megállapítást tette, hogy Kijev 1169. évi elfoglalása után kis mértékben az egész Rusz (nem csupán Kijev – M. J.) politikai jelentősége és gazdasági potenciálja hanyatlott. Szaharov ellenben úgy vélekedett, hogy a város a kegyetlen pusztítás ellenére továbbra is egy nagy fejedelemség fővárosának lüktető életét élte. Gumiljov etnikai, Danyilevszkij pedig erkölcsi szempontból értékelte Kijev kirablását.